
*Місце та роль
народного мистецтва
у культурному просторі
XXI століття: осередки,
майстри, художні ідеї*

УДК 391.4:687.38.03](477.85/.87)"19/20"

Олена КОЗАКЕВИЧ

**ТРАДИЦІЯ ПЛЕТІННЯ ПОЯСІВ
НА ГУЦУЛЬЩИНІ
В ХХ — НА ПОЧ. ХХІ СТОЛІТТЯ**

Зроблено спробу дослідити традиції плетіння й оздоблення гуцульських поясів ХХ — поч. ХХІ століття. Увагу зосереджено на унікальних і універсальних ознаках техніки «сітчастого плетіння». В основі вивчення способів носіння, типів, технологічних прийомів виготовлення і художніх особливостей поясів — авторські польові дослідження (2004—2017) та опрацювання музейних колекцій різних рівнів. Визначено головні етапи побутування традиційних плетених поясів на Гуцульщині, осередки їх виготовлення, локальні відмінності, зафіксовано імена майстрів. Один з головних практичних результатів студій — фіксація давніх та сучасних зразків техніки сітчастого плетіння від носіїв традиції й авторська спроба реконструкції сітчастих поясів.

Ключові слова: народний одяг, пояс, витоки, Гуцульщина, порівняльний аспект, локальні особливості, плетення, сітчаста структура, колористика, оздоблення, універсальність, унікальність, традиція, реконструкція, майстрина.

© О. КОЗАКЕВИЧ, 2018

Народний одяг Гуцульщини кінця ХІХ — поч. ХХІ ст. характерний типологічним розмаїттям, матеріалами, техніками і технологічними прийомами виготовлення та способами декорування. Однак традиційне вбрання одного району, інколи — лише декількох сіл, вирізнялося притаманними тільки йому відмінами, що проявлялися через низку певних ознак [4; 5; 6; 7]. На це вплинули соціокультурні, економічні, географічні, етнічні чинники, значною мірою — традиція та естетичні уподобання населення, що позначилося на локальних етнографічно-мистецьких характеристиках комплексів одяжі загалом та окремих типів ноші зокрема.

Плетені¹ (текстильні, з текстильних матеріалів. — О. К.) пояси — оригінальний компонент гуцульської одяжі — на відміну від тканих та шкіряних побутували на теренах Гуцульщини доволі вибірково. Вироби цієї типологічної групи (поширені місцеві назви «пасина»², «окравка»³, «окрайка»⁴, «очкур» [15], «попружка» [3]. — О. К.) віддавна були невід'ємними й одними з важливих складових чоловічого та жіночого вбрання. Виконували практичну, оберігову, обрядову та декоративну функції: ними підперізували натільний і верхній одяг, використовували в народній звичаєвості (напр., сватання, весілля, народження, хрестини), носили як свідчення статусу і заможності власника, різноманітно оздоблювали як декоративну складову та ін. [7].

Для плетіння гуцульських поясів застосовували архаїчну текстильну техніку сітчастого плетіння. Це універсальний у багатьох етнорайонах України спосіб виготовлення виробів цієї типологічної групи. Натомість художні особливості, які досягались власне технологічними прийомами плетіння, і колористика властиві лише виробам окремих локусів Гуцульщини.

¹ У цій статті термін «плетіння», «плетення» означає текстильну техніку, яка полягає у переплетенні між собою ниток основи (вручну), внаслідок чого утворюється пружне сітчасте тло виробу. Не слід плутати з терміном «плетіння», «плетення», який є локальним терміном дефініції текстильної техніки в'язання (спицями, гачком) на Гуцульщині.

² ПМА. Зап. від Галицької Ганни Михайлівни (1939 р. н.), с. Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2008.

ПМА. Зап. від Дроняк Ольги Василівни, 1936 р. н., с. Самакова Путильського р-ну Чернівецької обл., 2008.

³ ПМА. Зап. від Поп'юка Антона Степановича (1929 р. н.), с. Рівня Вишніцького р-ну Чернівецької обл., 2008.

⁴ ПМА. Зап. від Кіселюк Параски Олексіївни (1939 р. н.), с. Текуча Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

Мета статті — визначити унікальні та універсальні ознаки технологічних і етнографічно-мистецьких характеристик плетених гуцульських поясів, які формувалися наприкінці ХІХ — упродовж ХХ століття.

Новизна публікації — введення у науковий обіг нових відомостей, отриманих під час польових студій авторки, які характеризують сучасний стан виробів та текстильної техніки на Гуцульщині з урахуванням впливів багаторічної традиції. Зафіксовано низку артефактів та імена майстрів.

Практичне застосування — теоретичний матеріал та речові пам'ятки можуть придатися у відновленні давніх текстильних технік, для реконструкції плетених поясів у контексті українського народного вбрання, гуцульського зокрема, що підкреслює актуальність цієї статті.

Історіографія та джерельна база. Опрацювання літератури засвідчило, що дані про використання техніки сітчастого плетіння у виготовленні етнографічного текстилю кінця ХІХ—ХХ ст. на українських землях здебільшого спорадичні та різняться ступенем дослідження й інформативності. Переважно в текстах означено доволі абстрактно — «техніка плетіння», «плетені вироби», «сітчасте плетіння» — без характеристики технологічних прийомів, без уточнення терміна «плетіння» як текстильної техніки і визначення локалізації, що залишило окреслену проблему практично відкритою для детального дослідження⁵. Авторка цієї статті частково вивчала це питання у контексті локальних особливостей народного вбрання (2011) [6], (2007) [8] та історіографії в'язання і мережива (2014) [9]. Виявлено, що існує лише кілька праць дослідників українського народного мистецтва, де увагу почасти зосереджено саме на техніці сітчастого плетіння. На її [техніки] давні витоки та технологічні особливості вказала Неоніла Здорова (1968) [2]. Авторка добирає термінологію, яку доречно використовувати для означення цієї техніки, наголошує на відмінах між «плетінням» і «бранням». Змістовною є монографія Савини Сидорович (1979) [13], де дослідниця вперше ґрунтовно аналізує архаїчну текстильну техніку «брання» — плетіння на рамах (кросенцях), окреслює процес виготовлення та техно-

логічні прийоми. Її висліди базуються здебільшого на польових розвідках.

Натомість наукові дослідження про гуцульські плетені пояси, осередки їх виготовлення та художні особливості відсутні [9] (за винятком окремих відомостей у праці Яна Фальковського (1937)) [16]. Тому такий стан цієї наукової проблеми підкреслює актуальність та новизну запропонованої статті.

Джерельною базою для написання статті стали матеріали, здобуті внаслідок наукових експедицій відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України та індивідуальних польових студій авторки упродовж 2004—2017-х рр. на Гуцульщину та в етноконтактні смуги (далі — ПМА), під час яких отримано відомості від місцевих респондентів, зафіксовано давні світлини типажів у народному вбранні та матеріальні пам'ятки, техніку плетіння тощо. Наукові розвідки проведено в населених пунктах Надвірнянського р-ну (м. Надвірна, м. Ярмче, смт Ворохта, смт Делятин, сс. Фитків, Заріччя, Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік, Дора, Микулчин, Татарів, Яблуниця, Вороненко (Вороненка); Косівського р-ну (м. Косів, смт Яблунів, смт Кути, сс. Лючки, Бая-Березів (Баньки), Нижній Березів, Середній Березів, Космач, Акрешори, Теуча, Великий Рожин (Рожен), Верхній Ясенів, Яворів, Соколівка, Бабин, Старі Кути (Пеньківка), Тюдів); Верховинського р-ну (смт Верховина, сс. Кривопілля, Льці, Бистрець, Красник, Криворівня, Яблуниця, Барвінкове); Коломийського р-ну (смт Печеніжин, сс. Сопів, Великий Ключів, Рунгури, Мишин) Івано-Франківської обл.; Вишницького р-ну (м. Вишниця, сс. Рівня, Підзахаричі, Виженка), Путильського р-ну (м. Путила, сс. Усть-Путила, Конятин, Довгопілля, Яблуниця, Самакова, Бисків (Бісків), Дихтинець, Малий Дихтинець, Киселіці, Плоска, Селятин, Шепіт, Фошки) Чернівецької обл.; Рахівського р-ну (м. Рахів, смт Ясіня, сс. Стебний, Чорна Тиса, Лазещина, Кваси, Білин, Луги, Богдан, Розтоки, Видричка, Ділове (Трибушани), Кости́лівка (Берлибаш), Вільховатий) Закарпатської області. Опрацьовано вироби з фондів Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Національного музею у Львові ім. Митрополита А. Шептицького, Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобрина (м. Коломия), Музею Олекси Довбуша (смт Печеніжин

⁵ У закордонних виданнях дослідження техніки сітчастого плетіння трапляється значно частіше, особливо в останні роки. Окрім того, інтенсивно відбувається реконструкція виробів у цій техніці.

Іл. 1. Народні типажі з гміни Березови (тепер — чотири села Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) у місцевому вбранні, 1880 р. Жінка зліва та чоловік справа оперезані плетеними сітчастими поясами. Джерело: Українці Правобережжя в національних костюмах: фото 1870-х років *Фото: Тетяна Яцечко-Блаженко [джерело доступу] <http://tyzhden.ua/Gallery/204219>*. Світлина знаходиться в архіві Польської Академії Наук

Іл. 2. Мешканці Чорних Ослав Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл., 1930-ті рр. Дівчинка оперезана плетеним поясом, зав'язаним справа. Фото з приватного архіву. ПМА, 2017. Публікується вперше

Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) (філія Івано-Франківського краєзнавчого музею), Музею

етнографії та екології Карпатського краю (м. Яремче Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), зокрема матеріальні пам'ятки з краєзнавчих музеїв і приватних збірок⁶. Авторка висловлює подяку старшому науковому співробітнику відділу народного мистецтва ІН НАН України Оксані Шпак за сприяння у знайомстві з майстриною плетіння поясів Марією Сенюк зі Старих Кут.

Локальні особливості гуцульських сітчастих поясів. Визначити первинну появу сітчастих поясів на Гуцульщині, зрештою, як і на інших українських етнографічних землях, доволі складно. Перш за все це пов'язано з браком відповідних речових пам'яток практично до другої пол. ХІХ ст., що почасти зумовлено поганим станом збереження етнографічного текстилю та відсутністю інтересу до його колекціонування. Окрім того, як вже було зазначено, опосередковані дані в літературі не розкрили стану проблеми в українській (вітчизняній) мистецтвознавчій науці.

Відомостей про плетені пояси — як елемент світського одягу населення українських етнічних земель — децю більше порівняно з народними і датуються вони [пояси] принаймні кількома століттями раніше, ніж етнографічні [18; 14]. Такі вироби були коштовним предметом імпорту, також їх виготовляли для заможних верств суспільства в місцевих цехах і мануфактурах. Це засвідчують описи майна, перелік цехової та мануфактурної продукції, цінники привізного товару тощо. Наприклад, під час Крайової Виставки у Львові 1894 р. увагу відвідувачів, зокрема етнографів, привернули власне міщанські плетені пояси з Жовкви і Куликова (тепер — Жовківський р-н Львівської обл. — О. К.) та Збаража Тернопільської обл., які вирізнялися пружною сітчастою структурою. Однак упродовж ХІХ ст. у зв'язку з кардинальними змінами в міському одязі [10] та моді загалом відомості про використання сітчастих поясів у світському вбранні практично зникають.

Натомість від кінця ХІХ ст. з'являється щораз більше інформації про побутування таких виробів у традиційному одязі українців. Опрацювання пам'яток з музейних фондів України засвідчило, що плетені пояси поширилися в комплексах чоловічого та жіночого народного вбрання на Українському Поліссі, Во-

⁶ Детальніший огляд літератури та джерельної бази — в окремій публікації.

лині, Поділлі, Бойківщині, Опіллі, Наддніпрянщині, Слобожанщині, а також на Гуцульщині [6; 11; 12].

В одязі карпатців сітчасті пояси побутували локально, здебільшого в місцевостях гуцульсько-покутської етноконтактної смуги, — з кількома осередками виготовлення, де яскраво виражені етнографічно-мистецькі ознаки. Наприклад, одне з перших⁷ візуальних підтверджень (світлина. — О. К.) наявності плетених поясів у народному вбранні — з гміни Березів Коломийського повіту (тепер — села т. зв. Березівського куща (Березови) Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) [19] — було представлено на Етнографічній виставці в Коломиї і датовано 1880 роком (іл. 1). На світлинах 1920—1930-х рр. зафіксовано значно більше плетених поясів — у традиційній ноші (повсякденній та святковій) з Білих Ослав, Печеніжина і, знову ж таки, з Березових. Упродовж 1970—2015-х рр. такі вироби візуалізовано виключно під час весілля або фольклорних свят — як атрибут святкової ноші.

Наприкінці ХІХ — в першій пол. ХХ ст. вовняними поясами — плетеними «на куделі» — підперизували одяг в «кольорових» селах Надвірнянщини [7]. У своїй праці Я. Фальковський зазначає, що в с. Білі Ослави жінки та дівчата носили «паски» з вовни, які виготовляли в Печеніжині та Слободі Рунгурській [5]. Однак не відомо достеменно, чи автор занотував цю інформацію про діяльність осередку безпосередньо під час своїх розвідок, чи лише здобув дані від старожилів про те, що плетіння поясів тут колись існувало як промисел⁸. Про те, що такі вироби побутували в Білих Ославах приблизно до сер. ХХ ст., свідчать спогади респондентів, які ми отримали під час польових⁹ студій [4], та, власне, світлини типажів у народному вбранні 1920—1940-х років.

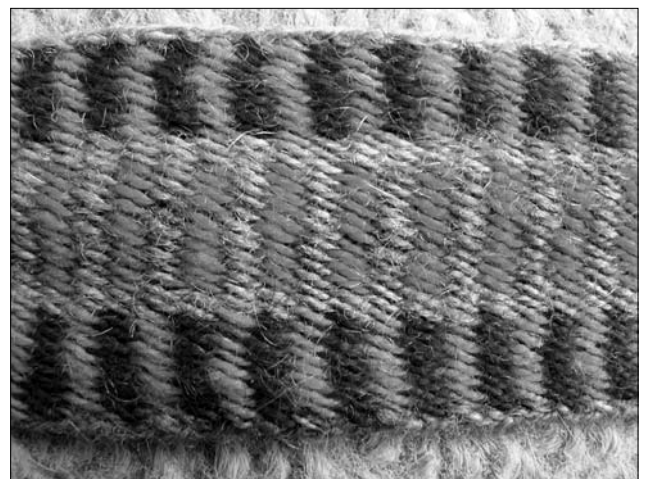
⁷ Можливо, існують і давніші підтвердження наявності плетених поясів на Гуцульщині, однак ми беремо до уваги лише ті матеріали, які мали нагоду опрацювати. Тому наша теза про те, що це перше зображення, на якому зафіксовано сітчасті пояси, є дещо суб'єктивною. При віднайденні нових джерел датування може змінитися.

⁸ Наші польові дослідження та опрацювання музейних колекцій теж підтверджують існування осередку плетіння поясів у Печеніжині (тепер — смт Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.).

⁹ Польові матеріали авторки з експедиції на Надвірнянщину, 2017 р.

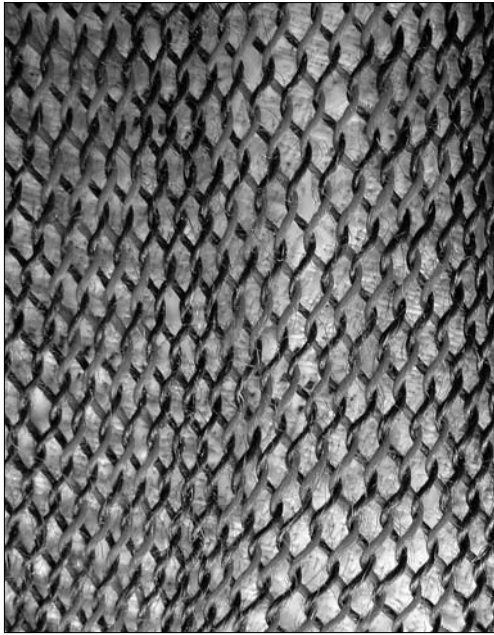

Іл. 3. Дівчина, підперезана плетеним поясом, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., прибіл. кін. 1930-х рр. З домашнього архіву Томич Орсі (1948 р. н.): на фото — мама п. Орсі (1915 р. н.). ПМА, 2017. Публікується вперше

Іл. 4. Фрагмент плетеного пояса, с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Власність Люсії (Юлії) Малкович (1941 р. н.). ПМА, 2017. Публікується вперше

Для поясів переважно використовували вовну — ручнопрядену в домашніх умовах або куповану в крамницях різнобарвну «волчкуну» для кольорового орнаменту. На куделі спочатку снували пряжу, потім її знімали, чіпляли до стіни чи стелі на кілочки, і

Іл. 5. Фрагмент сітчастої структури плетеного пояса, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., прибіл. 1940-ві рр. Кольори: темно-зелений, червоний, бордовий, синій. З домашнього архіву Симич Лідії (1943 р. н.); пояс належав мамі п. Лідії (1911 р. н.). ПМА, 2017. Публікується вперше

Іл. 6. Китиця та фрагмент плетеного пояса, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., прибіл. 1940-ві рр. З домашнього архіву Симич Лідії (1943 р. н.); пояс належав мамі п. Лідії (1911 р. н.). ПМА, 2017. Публікується вперше

плели вручну: «До куделі так прив'язували (нитки. — О. К.), робили таку основу і так переплітали. Всяких кольорів, такі писані були»¹⁰. На поч. ХХ ст. такий спосіб натягування ниток основи пояса «на куделю» був відомий і Березовах, і в Старих Кутах. Вироби, виконані давньою технікою сіт-

¹⁰ ПМА. Зап. від Гринюк (Костюк) Євдокії Петрівни (1932 р. н.), с. Чорні Ослави Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

частого плетіння, були завширшки 7—10 см, до шести кольорів у різних відтінках (білий, зелений, синій, жовтий, бордовий, червоний). Зазначимо, що колористика плетених поясів «кольорових» сіл більш схожа власне з печеніжинськими, хоча жовті барви присутні лише в березівських. Протилежні кінці завершували великими декоративними китицями («китичками») завдовжки 8—12 см з пряжі тих самих кольорів, що й пояс (іл. 2).

Під час наших польових студій мешканці «кольорових» сіл згадували про те, що такі плетені пояси були поширені упродовж ХХ ст. і в одязі «березунів». Навіть тоді, коли від сер. ХХ ст. у згаданих місцевостях народна ноша практично вийшла з повсякденного ужитку, в Березовах пояси спеціально плели на весілля для «кнєзя» і «кнегині». Тож можливо, що в «кольорових» селах, окрім печеніжинського типу, носили і березівські пояси.

Власне про осередок плетіння «окрайок» в Березовах¹¹ засвідчили наші польові матеріали¹². Виготовленням поясів займалося багато жінок, однак деякі майстрині особливо досконало володіли цим ремеслом. Характерні за колористикою для Березових пояси, очевидно, користувалися попитом і в прилеглих селах: їх інколи купували на базарах чи замовляли, утім вони не були типові для комплексу одягу тих місцевостей. Наприклад, мешканка с. Текуча пам'ятає, що в Березовах ще на поч. 2000-х рр. старша жінка практикувала плетіння поясів: «Окрайки були плетені і ткані. А плели такими шписиками маленькими, то в Березові була жінка, що плела. То ще десять літ назад плела... То такі дуже файні, коліркові були. То і зелений колір був, і жовтий, і такий оранжевий. І такі китиці! То з того, що плела і лишилося, то якось так скручувала, такі гудзи робила. Десь так шириною на три пальці був. Такий задовго був, шоби два рази огорнутися»¹³; «Пояси були і окрайки. І плетені, то ще мамі (1911 р. н.) моєї. Тут є ще синій колір, але то нетиповий колір. То десь 1940-х рр. пояс. А тому років 20, то в Нижньому Березові

¹¹ Місцеві мешканці з гуцулами себе не ідентифікують і називають себе «березунами», «березівською шляхтою».

¹² Детальніше про особливості вбрання мешканців Березових — в окремій публікації.

¹³ ПМА. Зап. від Кіселюк Параски Олексіївни (1939 р. н.), с. Текуча Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

була жінка, що то робила»¹⁴. Наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. березівські майстрині плели «на заказ» в Печеніжин, Великий Ключів, використовуючи орнамент та барви, властиві саме для цих сіл¹⁵.

Березівські вироби були завширшки 5—7 см, довжиною сягали від 1 до 3 м — залежно для кого цей пояс призначався. Чоловічі пояси були децю ширші, жіночі та дитячі — вужчі. Однак через особливість техніки сітчастого плетіння у процесі носіння пояси скручувалися, перекручувалися, перетворюючись у своєрідний шнурок-«очкур».

Жінки оперізували «*окрайками*» поясне вбрання. Стан обкручували кілька разів, зав'язували та випускали завдовжки до півметра кінці з китицями позаду або справа (дівочі) (іл. 3). У повсякденні березівські чоловіки носили плетені пояси поверх сорочок приблизно до 1920—1940-х рр., доки шкіряні реміні не витіснили текстильні з ужитку. Також наприкінці ХІХ — в першій пол. ХХ ст. сітчастими поясами підперізували верхній сукняний чоловічий одяг «опанчу». Плетені пояси були важливим компонентом весільного вбрання. Наприклад, окрім одягової функції пояс мав обрядову: його протягували в дірку весільного колача, який чіпляли до пояса чи закладали в капюшон. Відводилась їм роль і в поховальному обряді: «*То всі носили, то кожда жінка мала мати пояс. І як вмирала, то мала мати на той світ пояс. Мала бути заперезана*»¹⁶.

Березівські пояси вирізняються колористикою: це відтінки зеленого (переважно темний та світлий), червоний «цегловий», темно-червоний, жовтий, зрідка трапляється синій. Загалом кольорова гама базується на спорідненому контрасті насичених яскравих барв (іл. 4). Орнамент створюється простими прийомами переплетення, а мотиви чи елементи зору залежать від ритму, кількості пар ниток основи і їх забарвлення. Найчастіше виплітають поздовжні смуги, квадратні або прямокутні елементи різного масштабу. Діагональної динаміки структурі пояса надає напрямок переплетення, який ведуть справа наліво (іл. 5; 6).

¹⁴ ПМА. Зап. від Симчич Лідії Дмитрівни (1943 р. н.), с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

¹⁵ У Березовах пояси мали іншу колористику та орнамент, ніж пече ніжинські.

¹⁶ ПМА. Зап. від Симчич Лідії Дмитрівни (1943 р. н.), с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

Іл. 7. Учасники чоловічого хору з Печеніжина в народному вбранні; концерт на честь Т. Шевченка 28 березня 1943 р. На світлині можна побачити спосіб зав'язування чоловічих плетених поясів. Зі збірки Музею Олекси Довбуша (сmt Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) (філія Івано-Франківського краєзнавчого музею). ПМА, 2017

Іл. 8. Фрагмент плетеного пояса, сmt Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., прибл. сер. ХХ ст. ПМА. Власність Андрійчук Параски (1937 р. н.), с. Рунгури Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. ПМА, 2017

Дослідження особливостей повсякденного життя березунів та їх місцевого вбрання засвідчило зокрема, що традиція плетіння поясів і їх використання упродовж ХХ ст. мало практично безперервну тяглість. На поч. ХХІ ст. тут дотримуються весільних звичаїв, одягають народний одяг, а старші жінки залишаються носіями традиції плетіння поясів.

Ще один осередок плетіння поясів гуцульсько-покутського пограниччя кінця ХІХ — першої пол. ХХ ст., про який ми можемо говорити після низ-

Іл. 9. Кितिця плетеного пояса, смт Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., припл. сер. ХХ ст. ПМА. Власність Андрійчук Параски (1937 р. н.), с. Рунгури Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. ПМА, 2017

Іл. 10. Спосіб зав'язування старокутського плетеного пояса: вид спереду, с. Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Реконструкція та власність Марії Сенюк, с. Старі Кути (Пеньківка), 2015 р. ПМА, 2017. Публікується вперше

ки системних досліджень — Печеніжин (тепер — смт Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.). Пояси завдовжки 2 м і більше носили в чоловічому та жіночому одязі сіл печеніжинського ключа (Печеніжин, Молодятин, Дем'янівка, Чорний Потік, Марківка, Рунгури, Слобода Рунгурська): «Пояси такі плетені були. То вже не пам'ятаю, як плели. Тепер вже ніхто не плете. То давні пояси»¹⁷. Способів зав'язування поясів було кілька. Наприклад, обкручували спереду до заду і до переду, зав'язували по центру і випускали рівномірно два кінці з кितिцями. Ще один з варіантів для чоловічих поясів — фіксація кінців на відстані 10—15 см від центру з обох боків способом закручування їх за основну частину виробу (іл. 7). Окрім того, залежно від сімейного статусу, була певна різниця у місці фіксації кінців пояса жіночих поясів: дівчата носили зліва, заміжні — з правого боку¹⁸.

Ширина поясів коливалася від 7 до 10 см, що значною мірою залежало від набраної кількості пар ниток основи та їх товщини. Давніші вироби мали більш жорстку структуру, оскільки для їх виготовлення використовували вовняну пряжу. З поширенням від сер. ХХ ст. акрилової пряжі окрайки стають еластичніші та м'якші. У виготовленні печеніжинських поясів застосовували ті ж технологічні прийоми, що й для березівських, однак відрізнялися вони колористично. Поширеними були відтінки фіолетового, зеленого, червоного, бордового, з вкрапленням білої та інколи жовтої барви, що створювало рівночасно і кольоровий, і тональний контраст (іл. 8). Переважно пояси мали дзеркально-симетричний уклад орнаменту щодо центральної поздовжньої осі. Але поширений також узір, в якому кольорові елементи укладали у визначеному ритмі по довжині виробу, однак без дотримання симетрії стосовно осі.

Декоративним елементом печеніжинських «окрайок» були великі кितिці завдовжки 12—15 см, які робили з ниток основи. Найчастіше скручували у «плетінку» по три нитки, що в поєднанні різних барв створювало цікаві оптичні тональні та кольорові ефек-

¹⁷ ПМА. Зап. від Андрійчук Параски Федорівни (1937 р. н.), с. Рунгури Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

¹⁸ ПМА. Зап. від Андрійчук Параски Федорівни (1937 р. н.), с. Рунгури Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

ти: біла-червона-синя, червона-зелена-синя, червона-бордова-синя та ін. Кінці плетінок зав'язували у «петельки». У верхній частині китицю з таких дрібних шнурочків (до 20-ти і більше) фіксували металевим наперстком або щільно замотували мідним дротом. Інколи велику вже сформовану китицю розділяли ще на кілька дрібніших, закріплюючи кожну з них таким самим способом. Власне використання металевих оздоб в особливому декорі китиць робить печеніжинські сітчасті пояси упізнаваними й унікальними з погляду локальних мистецьких характеристик (іл. 9).

Одним з осередків плетених поясів з яскраво вираженими художніми ознаками стали Старі Кути. Старокутські відрізнялися від виробів з північно-західного пограниччя Гуцульщини характерним способом зав'язування, технологічними прийомами виготовлення та колористикою, — як місцеве народне вбрання та декоративне мистецтво загалом. Можна припустити, що це пов'язано зі значним впливом вірменської культури на місцеві традиції ще від XVII—XVIII ст., унаслідок чого сформувались унікальні локальні мистецькі маркери, на що вказує відома дослідниця Ірина Гаюк [1].

Плетені пояси зі Старих Кут були дещо ширші за березівські та печеніжинські — приблизно 10—14 см завширшки. У довжину «окравки», які носили виключно жінки, сягали до двох і півметра, інколи й більше. Спосіб зав'язування теж відрізнявся: пояс обкручували навколо стану поверх «запаски», випускаючи позаду кінці однакової довжини, оздоблені великими декоративними китицями, за художніми ознаками яких упізнавалися старокутські (іл. 10). Наприклад, протилежні вужчі кінці пояса не стягували для формування китиці нитками чи дротом: їх ширина залишалась такою ж, як і виробу. Китички були коротші — приблизно 7—8 см завдовжки, причому плетінка і петля практично однакових розмірів.

Отож, з вужчих кінців з китицями робили своєрідні петлі. Їх підтикали під вже об'язану навколо стану частину пояса у такий спосіб, що вони виступали і фіксувалися зверху над ним, а знизу — китиці. Це створювало ефект однієї великої об'ємної китиці й водночас оригінальну декоративну оздобу (іл. 11; 12).

Під час польових розвідок матеріальних пам'яток ми зафіксували небагато. Перш за все це пов'язано з тим, що від сер. ХХ ст. традиційне вбрання практично вийшло з повсякденного ужитку, зберігши до

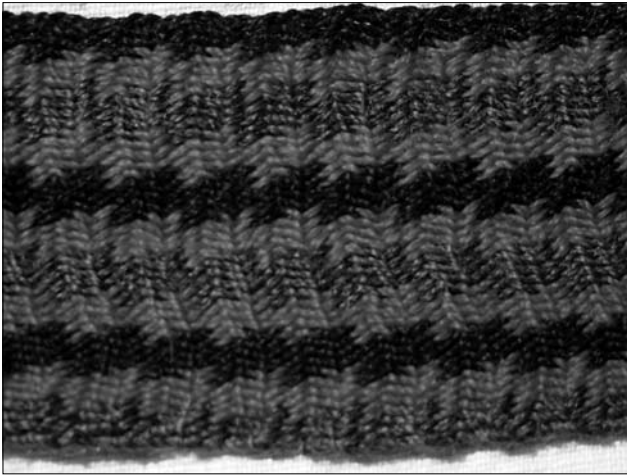
Іл. 11. Спосіб зав'язування старокутського плетеного пояса та декорування китицями: вид ззаду, с. Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Реконструкція та власність Марії Сенюк, с. Старі Кути (Пеньківка), 2015 р. ПМА, 2017. Публікується вперше

Іл. 12. Фрагмент декоративних китиць старокутського пояса, с. Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Реконструкція та власність Марії Сенюк (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка), 2015 р. ПМА, 2017. Публікується вперше

сьогодні лише святкову та обрядову функцію. Зокрема трудомістке плетіння старокутських поясів втратило актуальність виготовлення як невід'ємного компоненту одягу приблизно у 1970—80-х роках.

Численні згадки респондентів про побутування наприкінці ХІХ — в середині ХХ ст. у Старих Кутах плетених поясів засвідчують про існування в цій

Іл. 13. Фрагмент переплетення сітчастого пояса, перша пол. XX ст. с. Виженка Мала Вижицького р-ну Чернівецької обл.; краєзнавчий куток у виженській бібліотеці. ПМА, 2008

Іл. 14. Фрагмент декоративних китиць сітчастого пояса, перша пол. XX ст. с. Виженка Мала Вижицького р-ну Чернівецької обл.; краєзнавчий куток у виженській бібліотеці. ПМА, 2008

місцевості осередку виплітання поясів: «Плетені пояси, то раніше були, в Старих Кутах... Кольору було всілякого — і червоного, і різного. То кілька разів опоясували, були довгі вони»¹⁹; «А я знала, що такі пояси в нас були! То ше мама в тім ходила моя! Кольори, то такі місцеві»²⁰. «Були плетені пояси. То плели на патиках, то перекладлось. Перекидали, були такі патики, а то, що лишалось, робили китиці. Кольори були синій з

червонов, самий чисто чорний, синій з червоним і зеленим. То такі полоски були»²¹.

Традиція плетених поясів поширилася зі Старих Кут і в навколишні села: Малий Рожен, Річка, Рожнів, Тюдів, Пістинь, Виженка Мала, Підзахаричі. Однак ці «окравки» дещо відрізнялися колористично від старокутських: відтінки синього, фіолетового, червоного, бордового, зеленого, жовтого в одному виробі, інколи траплялись однотонні (іл. 13; 14). Зі слів старожилів, техніка виготовлення поясів вимагала певних навичок: «Устелі були крючки, на ті крючки, то була вірówka на одному крючку, і на другому крючку, і в оці верówka засунуті палочки. І на ту палочку насновували нитки шерстяні, на пояс, який має бути задовгий. Там палочка вгорі і вдоліні клали, але вдоліні клали вже дощечку, і на ту дощечку мама ставала ногами. Але вона не на землі, а в повітрі. І це переплітала, і там вставляла такі палочки, грубіші, як палец. Я мало що запам'ятала. Мама в'язала пояси... І потому, коли нав'язала який пояс має бути задовгий, і то, що там оставалося, та бахрома, мама в'язала, робила китиці. Ті з китицями носили лиш жінки. А кольори були зелені, жовті, червоні»²².

Це одна проблема (крім нівелювання традиції народного вбрання. — О. К.) відсутності інформації про плетені пояси чи, власне, про техніку їх виготовлення — небажання старших жінок, які володіли прийомами сітчастого плетіння, передати їх комусь для продовження традиції. Наприклад, у с. Тюдів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. ще до 90-х рр. XX ст. жила жінка, котра виплітала такі «пасини», але подробиці процесу плетіння вона тримала в таємниці до смерті²³. Тому відсутність носіїв традиції ускладнила цей процес.

Лише з 1990-х рр., коли відродилося зацікавлення місцевими звичаями, народним одягом та давніми текстильними техніками, інтерес до старокутських поясів оживився. Відновлення плетіння поясів розпочалося доволі знаково — в Старих Кутах завдяки по-

¹⁹ ПМА. Зап. від Галицької Ганни Михайлівни (1939 р. н.), с. Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2008.

²⁰ ПМА. Зап. від Гудими Марії Власівни (1926 р. н.), с. Виженка Мала Вижицького р-ну Чернівецької обл., 2008.

²¹ ПМА. Зап. від Галицької Ганни Михайлівни (1939 р. н.), с. Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2008.

¹⁹ ПМА. Зап. від Поп'юка Антона Степановича (1929 р. н.), с. Рівня Вижицького р-ну Чернівецької обл., 2008.

²⁰ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

ціновувачці місцевого народного мистецтва Марії Сенюк. Потреба у поясі виникла десь у 1990-х рр.: до ткані запаски конче пасувало мати відповідний давній плетений пояс. Такі пояси побутовали тут давно, принаймні їх ще за пам'яті п. Марії носила її мама. Пошуки носіїв традиції тривали певний час. І чи то в Малому Рожені, чи в Тюдові (достеменно майстриня вже не пам'ятає. — О. К.) п. Марія познайомилася з дівчиною, чия баба такі пояси колись плела, але тримала у великій таємниці (Припускаємо, що це був Тюдів, і власне про цю жінку нам розповідали мешканці інших сіл. — О. К.): «Вона казала, що бабка то тримала в великому секреті. Але коли була дитиною, то сиділа коло бабки, і шось засікла. І почала мені казати... Але що: казати — то одне, а робити — зовсім інше. Я прийшла додому, а не получає ся то мені. А то виявляється, як чуточку ниточка не так пішла, то вже все не то»²⁴.

Процес плетіння виявився доволі копітким: потребував вправності переплітання ниток, їх фіксування, належного натягування та створення відповідної пружності структури виробу. Тому за виготовлення поясів бралися неохоче або й відказували взагалі. На прохання п. Марії сплести пояс дівчина з Тюдова навідріз відмовилась: «Я її просила, щоб вона мені сплела, але вона відмовилась: «Шоб ви мені страшні гроші платили, я того робити не буду! Аби ви мені скільки давали!»²⁵. Однак основні принципи сітчастого плетіння показала.

Для поясів потрібно було підібрати відповідні нитки, від якості та скручування яких залежали естетичні та фізичні параметри виробу. Від кінця ХІХ ст. використовували вовняну пряжу «волічку». Її доволі жорстка структура надавала виробу штивності. З поширенням промислової сировини від сер. ХХ ст. застосовують куповану пряжу, а від кінця ХХ ст. популярним стає «акрилат». Найкращою вважалася нитка щільного кручення «одинарна»: у процесі плетіння вона не трощилася і не плуталася. Тому важливим було правильно і якісно скрутити нитку, що потребувало певних навичок.

²⁴ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

²⁵ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

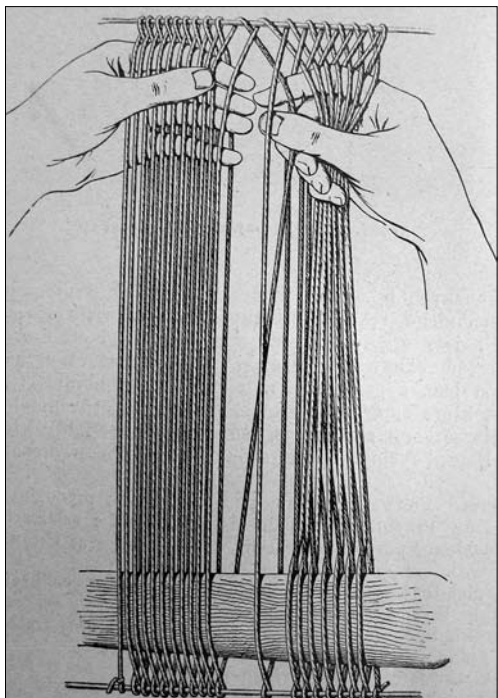
Іл. 15. Фрагмент заснованих ниток для плетіння пояса. Процес плетіння від майстрині Марії Сенюк (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка). ПМА, 2017. Публікується вперше

Іл. 16. Фрагмент виготовлення сітчастого пояса. Процес плетіння від майстрині Марії Сенюк (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка). ПМА, 2017. Публікується вперше

За порадою старшої жінки Марія Сенюк робила спроби самотужки «здругати» (скрутити. — О. К.) нитку вручну, однак це давалося важко і досконала структура не виходила. Утім вихід з ситуації було знайдено: чоловік змайстрував спеціальний електричний станочок, що значно пришвидшило й удосконалило процес скручування нитки: «...другала» і відразу треба було снувати»²⁶. Переважно вже готову «здру-

²⁶ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

Іл. 17. Процес переплетення верхньої та нижньої ниток основи

Іл. 18. Процес плетіння сітчастого пояса, автор — Марія Сенюк (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка). ПМА, 2017. Публікується вперше

гану» до плетіння нитку скручували в моток. Для оптимізації роботи п. Марія відразу намотувала на спеціальну (завдовжки три метри чи трохи більше. — О. К.) дошку, розміри якої залежали від довжини пояса, зважаючи на його скорочення по закінченню роботи та з урахуванням китиць. Після наснування утворюється своєрідне коло з пряжі, яке майстриня знімає з дошки: половину пояса скручує і вішає на верхню частину одвірка, а на другій половині, яка вільно звисає донизу, — переплітає пари ниток. Якщо нитка кручена, то один колір — одна нитка. Якщо нитки дуже тонкі, не

«другані», то один колір може мати три-чотири нитки — залежно від її товщини: «То треба кожну ниточку переплести, і то внизу розпутати, і відрізати. То кожну ниточку мільйон разів перекрутити! Тому я зрозуміла, чому та дитина не хотіла того робити...»²⁷ (іл. 15; 16).

Процес створення сітчастої фактури відбувається наступним способом: робота починається справа наліво. Нижня нитка переплітається поверх верхньої — створюється одна пара. Таким чином переплітають усі наступні пари. Після закінчення ряду нитки туго «підбивають» у верхній частині і протягують між основою донизу. Якщо у ткацтві використовують спеціальний човник, то тут цю роль виконує долоня: «Коли переплели ряд, то треба протягнути до низу. Можна взяти якийсь шнурок і так закласти. То щоб не путалося. Бо коли заплутається, то біда! То я роблю половину пояса. І отак кожен ряд роблю — переплітаю і до низу»²⁸.

Так само — справа наліво — переплітаються пари ниток наступного ряду, тільки в інший спосіб: верхня нитка першої пари переплітається поверх нижньої наступної пари. Черговий ряд плететься у зворотному напрямку — зліва направо (іл. 17). І кожен раз при закінченні ряду долонею ущільнюється ряд і просувається донизу. В нижній частині щоразу між нитками основи передньої і задньої частини простір фіксується паличками або зав'язується шнурочками чи шматками тканини, щоб не сплуталося: «А друга частина пояса там закинута (на верхній частині дверей. — О. К.). То тяжко дуже робити: і поперек болить, і ноги, бо то на драбині довго стою... А потім на крісло перебираюсь... А то внизу так тими палочками закріплюю. То має бути вага внизу, щоб добре відтягувало. А вгорі теж взяла шнурок і зав'язала. Бо паличка може десь вилетіти, загубитися, а шнурок — то надійніше»²⁹ (іл. 16; 18).

Коли обидві частини пояса завершені, майстриня з'єднує виріб по центру — переплітає вручну або ви-

²⁷ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

²⁸ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

²⁹ ПМА. Зап. від Сенюк Марії Василівни (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка) Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2017.

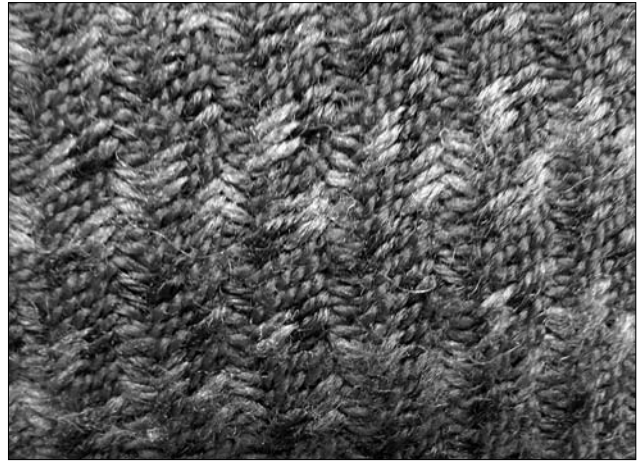
користовує гачок. «Окрайку» викінчує декоративними китицями. Сітчасті старокутські пояси впізнавані завдяки характерним локальним відмінам та технологічним прийомам виготовлення (іл. 19). Марія Сенюк зазначає, що створення таких виробів вимагає багато зусиль, часу та практичних навичок, тому практикувати плетіння поясів як засіб для заробітку дуже важко. Однак майстриня тішиться, що змогла відтворити давні старокутські пояси, а традиція матиме продовження і послідовників (іл. 20).

На сучасному етапі³⁰ техніка сітчастого плетіння та реконструкція плетених поясів приваблює тих, хто цікавиться традиційними текстильними техніками та українським народним мистецтвом. Наприклад, у Львові цим займається Анна Рогатинська з «Майстерні Магди Дзвін», у Києві — Дарина Алексеєнко, керівник просвітницького центру «Вирій». Відповідні вироби можна побачити на базарах зі старовиною, на відповідних інтернет-сайтах, також пам'ятки зосереджуються у приватних колекціях.

Таким чином, у запропонованій статті вперше розглянуто етнографічні й мистецькі універсальні та унікальні ознаки гуцульських плетених поясів кінця ХІХ — поч. ХХІ століття. Виявлено, що сітчасті пояси найбільше поширені в місцевостях гуцульсько-покутської етноконтактної смуги. На основі польових матеріалів визначено характерні локальні відміни побутування поясів у народному вбранні, технологічні прийоми виготовлення та художні особливості, що уможливило окреслити кілька осередків — Печеніжин, Березови, Старі Кути. А найважливіші результати польових студій — знайомство з майстринями, носіями традиції плетіння сітчастих поясів на поч. ХХІ ст. та фіксування цієї давньої текстильної техніки. Наступні авторські висліди мають на меті доповнити інформацію про предмет дослідження, працювати у пошуку матеріальних пам'яток та сучасних реконструкцій за давніми зразками.

1. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. З каталогізованим додатком переліку пам'яток вірменської культури в музеях та заповідниках : в 2-х т. / І. Гаюк. — Львів, 2012. — С. 175—177 : іл.
2. Здоровега Н. Плетіння чи брання? / Н. Здоровега // НТЕ. — 1968. — № 2. — С. 68—69.
3. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Кайндль ; переклад з нім. Пенюк З.Ф. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — С. 82 : з іл.

³⁰Час написання статті — кінець 2017 року.

Іл. 19. Фрагмент сітчастого пояса, автор — Марія Сенюк (1951 р. н.), с. Старі Кути (Пеньківка). ПМА, 2017. Публікується вперше

Іл. 20. Марія Сенюк — майстриня плетіння сітчастих старокутських поясів, с. Старі Кути (Пеньківка). ПМА, 2017. Публікується вперше

4. Козакевич О. Локальні особливості народного одягу «кольорових» сіл Надвірнянщини ХХ — початку ХХІ століття: порівняльний аспект (на польових матеріалах) / О. Козакевич // Український феномен Гуцульщини: національний та європейський контексти. Матеріали ХХІ Міжнародної наукової конференції в рамках ХХІV Міжнародного гуцульського фестивалю (м. Коломия, 1 серпня 2017 року) / правопис, стилістика, редагування — авторське ; наукові редактори Я. Ткачук, А. Королько ; упорядкування М. Васильчук, І. Федів. — Коломия : Вік, 2017. — С. 42—47.
5. Козакевич О. Косівщина — осередок в'язання ХХ ст. / О. Козакевич // Праці наукового товариства ім. Шев-

- ченка. Краєзнавство. — Т. II. — Косів, 2006. — С. 270—280.
6. Козакевич О. Українські традиційні в'язані вироби кінця XIX—XX ст.: локальні особливості (за матеріалами західних областей) / О. Козакевич // Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. — Т. CCLXI (261). Праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. — Львів, 2011. — С. 503—524.
 7. Козакевич О. Типологія українських народних в'язаних та мереживних виробів XIX — початку XXI століття: вбрання / О. Козакевич // Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. — 2014. — № 6 (120). — С. 1403—1419.
 8. Козакевич О. Брання / О. Козакевич // Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. С. Павлюка. — Львів : Афіша, 2007. — С. 65—66.
 9. Козакевич О. Українські народні мереживні та в'язані вироби кінця XIX — початку XXI століття: Історіографія питання / О. Козакевич // Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. — 2014. — № 5 (119). — С. 951—966.
 10. Козакевич О. Вплив соціально-політичних явищ на розвиток та формування української моди (в контексті історії західноєвропейського костюма) / О. Козакевич // Народознавчі зошити. — 2002. — № 1—2. — С. 146—153.
 11. Козакевич О. Мереживні народні вироби на Волині та Поліссі кінця XIX — XX ст.: регіональні особливості / О. Козакевич // Матеріали Всеукраїнської науково-етнографічної конференції «Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура і музеї», присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича. Науковий збірник. — Вип. 44. — Луцьк, 2013. — С. 139—143.
 12. Козакевич О. Традиційні в'язані та мереживні вироби на Бойківщині і Підгір'ї кінця XIX — початку XXI століття: вбрання (за матеріалами мистецтвознавчих експедицій 2005—2006-х рр.) / О. Козакевич // Народознавчі зошити. — 2015. — № 5 (125). — С. 1127—1149.
 13. Сидорович С. Художня тканина Західних областей УРСР / С. Сидорович. — Київ : Наукова думка, 1979. — 153 с.
 14. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski Przedrozbiorowej / Charewiczowa L. — Lwów, 1929.
 15. Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Falkowski J. // Prace Etnograficzne, wydawnictwo Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. — № 4. — Lwów, 1938. — 112 s. : z 2 mapami, 28 rycinami i 5 tablicami. — S. 50.
 16. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. Dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Sołotwińskiej i Łomnicy / Falkowski J. — Lwów, 1937. — 170 s. : z 1 mapą, 54 rycinami i 19 tablicami.
 17. Kopernicki I. O Góralach Ruskich w Galicyi. Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r. / Kopernicki I. — Kraków, 1889. — S. 28.
 18. Loziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku / Loziński W. — Lwów, 1902.
 19. Українці Правобережжя в національних костюмах: фото 1870-х років. Фото: Тетяна Яцечко-Блаженко. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Gallery/204219>.

Olena Kozakevych

THE TRADITION OF BELTS` WEAVING ON AT HUTSULSHCHYNA IN THE XX — THE BEGINNING OF XXI CENTURY

An attempt to explore the traditions of weaving and decorating hutsuls belts of the XX-th — beginning of the XXI-th century is made. Attention is focused on the unique and universal features of «mesh weaving» technology. The basis of the study of methods of wear, types, technological methods of production and artistic features of belts — author's field research (2004—2017) and the processing of museum collections of different levels. The main stages of the existence of traditional woven belts in the Hutsulshchyna are determined; the centers of their production, local differences, and the names of the masters were recorded. One of the main practical results of the studios is the fixation of ancient and modern models of mesh weaving technology from the bearers of the tradition and the author's attempt to reconstruct mesh webbed belts.

Keywords: folk clothes, belt, origins, Hutsulshchyna, comparative aspect, local features, weaving, mesh structure, coloring, decoration, versatility, uniqueness, tradition, reconstruction, mistress.

Olena Kozakévich

ТРАДИЦІЯ ПЛЕТЕННЯ ПОЯСОВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ ХХ — НАЧ. ХХІ ВЕКА

Рассмотрено традицию плетения и украшения гуцульских поясов ХХ — нач. ХХІ века. Внимание сосредоточено на уникальных и универсальных характеристиках техники «сетчатого плетения». В основе изучения способов ношения, типов, технологических приемов изготовления и художественных особенностей поясов — авторские полевые исследования (2004—2017) и изучение музейных коллекций разных уровней. Определены главные этапы бытования традиционных плетеных поясов на Гуцульщине, очаги их изготовления, локальные особенности, зафиксировано имена мастеров. Один из главных практических результатов исследований — фиксация давних и современных образцов техники сетчатого плетения от носителей традиции и авторская попытка реконструкции сетчатых поясов.

Ключевые слова: народная одежда, пояс, истоки, Гуцульщина, сравнительный аспект, локальные особенности, плетение, сетчатая структура, колористика, универсальность, уникальность, традиция, реконструкция, мастерица.